

MUNI ARTS

Čeština 2. pol. 20. stol.

CJJ16 Vývoj spisovné češtiny

Čeština 2. pol. 20. stol.

- období, kdy se čeština po vyvraždění a emigraci většiny Židů a vyhnání Němců stala na svém vlastním území jazykovým hegemonem,
- v poválečné době klesl počet obyvatel českých zemí asi o 2,6 milionu – tento úbytek byl vyrovnán až v 90. letech 20. stol.,
- likvidace přirozených sociálních, kulturních a majetkových poměrů mezi obyvateli českých zemí v době socialismu 1948–1989 vedla k proletarizaci elit a společenskému pozvednutí některých příslušníků nižších společenských vrstev (z řad proletariátu a drobného rolnictva),
- značný technický pokrok způsobil rozvoj nástrojů komunikace (televize a rozhlas),
- postupující urbanizace a industrializace českých zemí vedla ke stěhování obyvatelstva a oslabení vztahu k tradičním formám života (dříve převážně venkovského, s úzkou vazbou k půdě a rodině).

Rozšíření sociální báze spisovné češtiny

- období se stoupající průměrnou úrovní dosaženého vzdělání:
 - od 50. let dynamicky rostl počet lidí s dokončeným středoškolským vzděláním (tj. maturitou),
 - podobný rozmach zaznamenalo od 90. let 20. stol. vysokoškolské vzdělání,
- do většiny vysoce kvalifikovaných profesí pronikají ženy, včetně oblastí veřejného života (učitelky, lékařky, právničky, vědkyně, političky, moderátorky, novinářky aj.) – v těchto oblastech je nutná schopnost náročnější komunikace mluvené a psané,

Sbližování mluveného a psaného jazyka

- posilování role spisovného jazyka a rozšiřování jeho sociální báze způsobilo,
 - „demokratizaci“ spisovné češtiny: přibližování spisovného a mluveného jazyka,
 - definitivní ústup tradičních teritoriálních dialektů v mluvené komunikaci, a to ve prospěch
 - obecné češtiny v Čechách a na západní Moravě,
 - moravských interdialektů a hovorové češtiny na východní polovině Moravy a v přilehlé části Slezska.

Další rozvoj institucionální báze spisovné češtiny

- Kancelář Slovníku jazyka českého České akademie věd a umění se 1946 se přeměnila na Ústav pro jazyk český, který byl 1953 organizačně začleněn do Československé akademie věd,
- vznik nových vysokých škol:
 - ke Karlově a Masarykově univerzitě přibyla 1946 Univerzita Palackého v Olomouci;
 - vedle tradičních univerzit vznikají od 60. let 20. stol. samostatné Pedagogické fakulty (Ostrava, České Budějovice, Plzeň, Hradec Králové atd.),
 - po roce 1989 založena řada univerzit nových (často transformací původně samostatných pedagogických fakult),
 - na většině univerzit existují specializovaná bohemistická pracoviště, a to jak na filozofických, tak pedagogických fakultách,
 - jejich smyslem sice není pečovat o spisovný jazyk, nicméně někteří jejich zaměstnanci se věnují teoretickým a praktickým otázkám preskripce a jazykové kultury.

Čeština 2. pol. 20. stol. – mluvený jazyk

- vrcholí proces nářeční nivelizace – mj. i v důsledku proměny českého venkova,
- pokračuje rozvoj sociolektů – slang, profesní mluva a argot,
- posiluje se role interdialektů, zejména obecné češtiny – nově interdialekty pronikají na přilehlá území po vyhnaných Němcích,
- obecná čeština získává status druhého standardu (primárně neoficiálního a mluveného) – ale jen v Čechách a na západní Moravě,

Variety mluveného jazyka

- variety podmíněné sociálně (sociolekty, profesní mluva argot),
- variety podmíněné územně a funkčně (dialekty, interdialekty, hovorová spisovná čeština?),
- faktory ovlivňující volbu variet

komunikace psaná × mluvená

komunikace oficiální × neoficiální

komunikace soukromá (intimní) × veřejná

Variety mluveného jazyka – územní rozdíly

- Čechy a západní Morava – diglosní situace:

obecná čeština (mluvená, neoficiální) × **spisovná čeština** (psaná oficiální)

- střední a východní Morava a Slezsko:

interdialekt (dialekt) (mluvená, neveřejná) × **hovorová spisovná čeština** (mluvená, veřejná, oficiální) × **spisovná čeština** (psaná, oficiální)

Diskuze o hovorové češtině

- od 60. let vášnivá debata o hovorové češtině, za níž se ukrývá snaha některých jazykovědců odstranit kodifikaci (P. Sgall, J. Hronek, F. Čermák, P. Vybíral, V. Cvrček),
- objevuje se min. trojí pojetí:
 - funkční vrstva spisovné češtiny, která slouží běžné mluvené komunikaci (Havránek),
 - jazykový útvar spisovné češtiny zbavený knižních a nespisovných prvků (Bělič),
 - hovorová čeština = obecná čeština (Kopečný, Sgall, Cvrček).

Dotvoření ortoepie spisovného jazyka

Postupně byl završen vývoj z 1. pol. 20. stol. zaměřený na kultivaci mluvené podoby spisovné češtiny (resp. ortoepii):

- podníceno rozvojem rozhlasu a televize,
- zahájeno Hálovými publikacemi *Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla (Výslovnost slov českých (1955) a Výslovnost spisovné češtiny: zásady a pravidla (Výslovnost slov českých), (1967)*, věnovány jen pravidlům pro výslovnost domácích slov,
- završeno Romportlovou publikací zaměřenou na slova cizího původu *Výslovnost spisovné češtiny (výslovnost slov přejatých, výslovnostní slovník) (1978)*,
- rozhlas a televize přispěly i k zobecnění některých negativních výslovnostních návyků,
- moderní média zvýraznila a urychlila některé starší vývojové procesy v zvukové rovině češtiny, např. ústup fonému *é* ve slabice *-lé-*, např. *létat / lítat, nalévat / nalívat*.

Vývoj pravopisu – Pravidla 1957

- pokročila ve starších trendech sblížit psaní slov přejatých s pravopisem slov domácích: *džem, fantazie, fotbal, intenzivní, Itálie, konkrétní, mise, nervóza, pasivní, puding i pudink, téma,*
- upravila psaní velkých písmen, a to s ideologickou motivací: nově *Únor, První máj, Slovenské národní povstání, Velká vlastenecká válka*, kdežto „nepokrokové“ lexémy malým písmenem: *bůh, vánoce, versailleský mír,*
- zavedeny dublety v samohláskové délce: gen. pl. vedle *mis* nově i *mís*, vedle *dam* nově i *dám*, vedle gen.pl. od *fůra*, tj. *for* nově i *fůr*),
- změny v psaní konsonantických skupin na morfematickém švu (nově *budapeštský* místo původního *budapeštský*, *konopištský* místo *konopištský* a dále *cenina, sáti, vinice* ‚žena, která se provinila‘ n. *vysavač* namísto *vyssavač*).
- došlo k liberalizaci psaní příslovečných spřežek (nově *dopolosyta, nabíledni, naroveň* atd.).

Vývoj pravopisu – Pravidla 1993

- upravila psaní slov cizího původu, a to podle spisovné výslovnosti, zejména psaní s a z, kde odstranila staré dublety a zavedla nové: *diskuze, dizertarce, dezinterpretace, prezident, komunismus / komunizmus, puls / pulz*; původně vyžadovanou samohláskovou kvantitu upravila podle předpokládané výslovnosti na krátkost: *citron, balkon, benzin, archiv*,
- upravila psaní velkých písmen: u náboženských svátků zavedla velká písmena *Vánoce, Velikonoce*, v toponymech zavedla po předložce závazně velké písmeno bez ohledu na to, jestli je od původu apelvativem nebo propriem: *ulice K Náhonu, náměstí Pod Kaštany*,
- po vášnivé společenské debatě vyšel *Dodatek k Pravidlům...*, který částečně restituoval předchozí stav tím, že rozšířil počet dublet: *diskuze/diskuse, dizertarce/disertarce, dezinterpretace/desinterpretace, prezident/president, citron/citrón, balkon/balkón, benzin/benzín, archiv/archív*.

Vývoj kodifikace – morfologie (deklinace)

- u vybraných flektivních forem se uplatnila tendence k odstranění alternací na morfologickém švu (např. vedle lok. pl. v *balíčcích* nově i v *balíčkách*),
- ve flexi substantiv byly zavedeny dublety reflektující ústup tvarů flektivních podtypů *les* (lok. sg. v *nadpise* nově i v *nadpisu*, v *roce* nově i v *roku*) a *ulice* (gen. pl. *edic* nově i *edicí*, *dispozic* nově i *dispozicí*)
- zohledněno bylo i vyrovnávání mezi některými dalšími flektivními typy, např. v nom. pl. životných maskulin na *-at*, *-it*, *-et* (vedle *akrobaté*, *demokraté*, *asketové* nově i *akrobati*, *demokrati*, *asketi*).

Vývoj kodifikace – morfologie (konjugace)

- rychle archaizují infinitivy na *-ti a -ci* (*pítí / pít, moci / moct*),
- postupně archaizují přechodníky,
- v oblasti morfologie jsou postupně nahrazovány některé archaické dublety prosazované předchozími kodifikacemi češtiny *peku – pekou – pec* → *peču – pečou – peč*,
- prosazují se pravidelné dublety, např. *-n-/-t-*ových participií bez alternace (vedle *čištěn* nově i *čistěn*, vedle *začouzen* nově i *začouděn*),
- v kodifikaci byly přijaty i výsledky přechodu sloves z 1. do 5. třídy (1. os. sg. typu vedle *drbu, drbeš, klapu, klapeš* nově i *drbám, klapám*),
- akceptováno kolísání mezi flektivními typy *tiskne a mine* v 2. třídě (nově *vrhnul, zvrtnul*, ale i *stárl, zlátl*),
- od 90. let unifikace koncovek 3. os. pl. prez. sloves typu *sází* (← *sázejí*) podle *prosí, trpí*.

Vývoj větné syntaxe I

- od 60. let 20. stol. je velmi nápadné šíření nesklonných adjektiv typu *blond (holka)*, *fajn (víkend)*, *khaki (uniforma)*, *prima (kluk)*, *sexy (tričko)* a *nealko (nápoje)*,
- adverbializaci některých substantiv a číslovek – nově se objevuje typ *Spousta lidí jelo do práce* místo staršího *Spousta lidí jela do práce*,
- mluvenostní je zřejmě i slovosledná variace v otázkách typu *A vy se vrátíte kdy?*
- v publicistice se objevuj vynechávání obligatorního větného členu se sémantickou funkcí adresáta u sloves uvádějících citát (*S námi, sociálními demokraty, zbrojení v kosmu nepůjde, ujistil Rau*),
- prosazuje se nominativ na místo akuzativu v modálních konstrukcích *Je vidět Sněžku* → *Je vidět Sněžka* (stále chápáno jako nespisovné),
- konkurence předložek *v* a *na* (typ *bydlet na / v pokoji*, *vařit na / v kuchyňce*).

Vývoj větné syntaxe II

- lze také pozorovat drobné proměny slovosledu enklitik:

Do domu, který byl zamčený, Petr se nemohl dostat → Do domu, který byl zamčený, se Petr nemohl dostat

- pokračuje pronikání akuzativu na místo jiných pádů ve funkci přímého předmětu (*užít si něco* na místo *něčeho*),
- v podmínkových větách se prosazuje nahrazování kondicionálu minulého kondicionálem přítomným,
- šíří se resultativní konstrukce typu *mám uvařeno, dostal jsem přidáno*.

Vývoj souvětné syntaxe I

- adverzativní *ale* se objevuje na druhém místě (puristé dlouho odmítali jako germanismus): *Petr si vesele zpíval, Pavel ale zarytě mlčel,*
- do jazyka audiovizuálních i tištěných médií se šířily tzv. nepravé věty vztažné uvozené spojovacími výrazy, jako *což* nebo *čímž* (*Došlo k závadě na transformátoru, čímž vznikla škoda pět tisíc korun*),
- relativům *jenž* a *který* začaly konkurovat:
 - adverbia *kde* a *kdy* (typ *Nehoda, kdy došlo ke zranění řidiče i spolujezdce, zastavila provoz na dvě hodiny* – je ovšem odmítáno jako nekultivovaný způsob formulace),
 - neshodné *co* (typ *To je ta kniha, co se mi tak líbila* – chápáno jako nespisovné),

Vývoj souvětčné syntaxe II

- u některých spojek došlo k rozšíření významu, např. spojky adjunkčních vět *jestliže*, *zatímco* se změnily na spojky kontrastivní (typ *Jestliže sobota propršela, v neděli vylezlo sluníčko*),
- proměňovala se frekvence některých spojovacích výrazů – po omezenou dobu se zvyšovala např. u spojek *poněvadž*, *či*, trvale stoupala u složených spojek *než aby*,
- ustaloval se též současný úzus u některých přípustkových spojovacích výrazů (*i když*, *i kdyby a přestože*),
- prohloubila se proměna spojky *aniž* ve spojku adjunkčních vět, která může být anteponována, příp. doplňována kondicionálem (*Aniž to tušil / Aniž by to tušil, připravil rodičům nepříjemné překvapení*) – na jeho místo se postupně prosazuje *místo aby*.

Slovotvorba – kompozita

- od 60. let, kdy se ztrácelo povědomí o česko-německém jazykové kontaktu, se rozšiřuje tvoření pomocí kompozit:
 - u některých substantivních kompozit se pravidelně opakoval přední člen, např. *velko-* (*velkodrůbežárna, velkodůl, velkoprodejna*), *rychlo-* (*rychločistírna, rychlolíheň, rychlotavba*) a *samo-* (*samofinancování, samonakládač, samovýběr*),
 - výrazně přibýlo i kompozit adjektivních *hospodářskopolitický, politickoekonomický, prvomájový* či *společenskovýrobní*, také zde lze pozorovat formace tvořené se stejným členem, např. *-vzdorný* (*nárazuvzdorný, otřesuvzdorný, prachuvzdorný*),
 - velmi oblíbená jsou kompozita hybridní, která člen osahují přejetý z jiného jazyka (např. *autodoprava, autopotřeby, fotocitlivý, fotoobchod, mikropohled, mikropřehlídka, miniskútr, minisukně*) – zpočátku byly kodifikací odmítány, ale od 60. let se proměňují na stylově neutrální lexémy.

Lexikum I

- podléhá největším změnám,
- v jeho proměnách se odrazil překotný společenský, hospodářský a vědecký vývoj (zásadní společenské proměny po letech 1948 a 1989),
- poznamenám ideologickými změnami a traumatickou reflexí vlastní minulost (dvojitá okupace, dva totalitární režimy),
- v prvním poválečném desetiletí trauma z nacistické okupace českých zemí způsobilo
 - zvýšený zájem o spisovnou češtinu zrcadlí se v novinových, časopiseckých i knižních „chválách češtiny“ (např. Eisnerova kniha *Chrám i tvrz*),
 - novou vlnu purismu – namířená nejen proti germanismům, ale i přejímkám ze západních jazyků, specifickým způsobem se projevil hned po roce 1945 u vlastních jmen, a to jednak u toponym (zejména v Sudetech), jednak u antroponym – jistá část Čechů se zbavila svých německých křestních jmen / příjmení (především osoby přeživší holokaust).

Lexikum II

- v 50. letech se vyhýbá přímým přejímkám ze západoevropských jazyků, aktivuje se domácí tvoření slov a jsou akceptovány vlivy ruštiny (jejím prostřednictvím i některé internacionalismy),
- v souvislosti se značným technickým pokrokem se rozvíjely terminologické systémy, jejichž jednotky rychle pronikaly do běžně mluvené komunikace, např. *dlouhohrající deska, kosmonaut proudový motor* atd.
- od 60. příliv internacionalismů: *televize, fondue, bageta, pot-pourri, antipasti, pizza, gastarbeiter, handicap, lakros, moderátor, avokádo*.

V důsledkú politických změn se z některých neutrálních lexémů staly jednotky příznakové (především historismy) a z některých historismů nově užívané lexémy (termíny)

- *hasič* → *požárník* → *hasič*
- *starosta* → *předseda* → *starosta*
- *hejtman*,
- *pacht*, *pachtýř*.

Vliv ruštiny

- silný zejména v 50. letech,
- přímé přejímky: *kulak, požárník, stachanovec*,
- kalky slov ruských slov: *bleskovka* ‚letáček‘, *dvouletka, pětiletka*, vojenské termíny *kulometník, minometník, rozborka a sborka* ‚rozložení a složení zbraně‘, *nástěnka, obezlička* ‚zbavování se osobní odpovědnosti za svěřenou práci‘; kompozita kalkovaná podle ruštiny (typu *generálporučík, tankoborník*),
- velké množství multiverbismů: *domovní důvěrník, hrdina práce, inženýrské stavby, v masovém měřítku, mzdový strop* či *volný prodej*,
- juxtapozitivní spojení substantiv typu *bolševik-leninovec, člověk-budovatel, letec-kosmonaut*,
- u řady slov původu domácího došlo pod přímým působením ruštiny k posunutí významu: *družba* (dříve ‚druh ženichův při svatbě‘, ‚dohazovač‘), *suchar* (dříve ‚druh sušeného pečiva‘ nyní i ‚člověk nemající smysl pro zábavu‘ a nepřející pobavení ani jiným’),

Vliv slovenštiny

- slovenština jako jazyk národa žijícího po celé sledované období v jednom státě měla na češtinu značný vliv,
- zaručeno strukturální blízkosti obou jazyků a asymetrickým bilingvismem mezi Čechy a Slováky,
- vycházel z působení společných médií, správních orgánů a vůbec i vlivem hojných osobních styků mezi příslušníky obou národů (cesty za prací a studiem, základní vojenská služba apod.),
- během poválečného soužití Čechů a Slováků ve společném státě se trvalou součástí č. staly lexikální a frazeologické slovakismy jako *být na čele*, *být na vině*, *bitka*, *bitkař*, *dovolenka*, *horko-těžko*, *namyšlený*, *natěšený*, *palačinka*, *protiřečit si*, *rozlučka*, *středobod*, *výdobytek*, *zabírat se otázkou* nebo *zaužívaný*.

Vliv angličtiny

- zesiluje se v 60. letech 20. stol., kdy už ruština přestala být prostředníkem internacionalismů,
- povětšinou internacionalismy: *dabovat, hardware, laser, software, plazma, smog* či *spray*,
- velké množství nových termínů, které se vzápětí staly součástí běžné slovní zásoby, označovalo různé prvky hudební a divadelní kultury, jejíž rozkvět byl pro 60. léta 20. stol. příznačný: *big beat, evergreen, happening, hit, hitparáda, muzikál, party, recitál, show, showman, song, soul, teenager*.

Základní jazykové příručky reflektující češtinu

- 1957 byl dokončen devítisvazkový *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ),
- hned poté následovaly dva další slovníky: čtyřsvazkový *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1958–1971, 1989), jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ; 1978, 1994 opravené a doplněné vyd., 2003 další doplněné a upravené vydání),
- *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI): *Přirovnání* (1983); *Výrazy neslovesné* (1988); *Výrazy slovesné A–P* (1994), *R–Ž* (1994); souborné doplněné druhé vyd. z r. 2009 navíc zahrnuje *Výrazy větné*; hlavní redakci prvních tří dílů tvořili F. Čermák, J. Hronek, J. Machač, hlavním redaktorem 4. dílu byl F. Čermák.
- J. Haller a kol. *Český slovník věcný a synonymický 1–3* (1969–1977),
- A. Klégr. *Tezaurus jazyka českého* (2007),
- J. V. Bečka. *Slovník synonym a fraseologismů* (1977, 1979, 1982 doplněné a upravené vyd.), K. Pala a J. Všianský. *Slovník českých synonym* (1994 a v dalších vyd.).

Základní jazykové příručky reflektující češtinu

Rozsáhlá tradice mluvnictví, které postupně přechází od preskripce k deskripci:

- F. Trávníček byl autorem vlivné dvoudílné *Mluvnice spisovné češtiny* (1949),
- velmi oblíbené byly mluvnice B. Havránka a A. Jedličky, mnohokrát vydané ve variantě pro vysoké školy (*Česká mluvnice*, 1960) i ve variantě pro školy základní a střední (*Stručná mluvnice česká*, 1950).
- kromě toho vznikla řada deskriptivních mluvnic: V. Šmilauer (*Novočeská skladba*, 1947), F. Kopečný (*Základy české skladby*, 1958), J. Bauer a M. Grepl (*Skladba spisovné češtiny*, 1972), M. Grepl a P. Karlík (*Skladba spisovné češtiny*, 1986; *Skladba češtiny*, 1998), po náročných přípravách byla 1986–1987 vydána třídílná (tzv. akademická) *Mluvnice češtiny* (1, 1986; 2, 1986; 3, 1987).

Zkratky

- brzy po válce se v českých textech značně rozšířily zkratky (jako obvyklá výbava veřejné komunikace v totalitních režimech, které vždy vítají, když je „nová realita“ popsána nově a hlavně tak, aby se „nezasvěcení“ v tomto popisu neorientovali),
- zejména oblíbené iniciálové zkratky ČSM (Československý svaz mládeže), JZD (jednotné zemědělské družstvo), MDŽ (Mezinárodní den žen),
- vysoká frekvence zkratk (mj. působením rozhlasu a televize) přecházela i do textů mluvených, přispěla k proměně jejich výslovnosti: MDŽ – *em dé žet*, SSM – *es es em*, SRPŠ – *es er pé eš*, od 70. let se stále častěji vyslovovaly zjednodušeně (*mə də žə, sə sə mə, sə rə pə šə*),
- při tvoření jmen pro znárodněné i nově vznikající podniky se uplatnily též kombinované zkratky ruského typu (*kolchoz*), např. *Druchema* (Družstvo pro chemickou výrobu), *Drutěva* (Družstvo tělesně vadných), *Orgalen* (Organizační a ekonomický ústav pro len).

Zkratky – parodie I. Mládka

Z PLR do MLR jel jsem přes ČSSR,
SNB mé DKW si stoplo na TK.
Mé DKW SPZ ABT 25 - 50
Musí teďka na GO do ČSAO.

OHC či OHV či co má to DKW,
Potřebuje z NDR nová šoupátka.
Jsem RNDr. CSc. z ČVUT v Praze 2,
V ČSAO v Praze 3 já mám tlačenuku.

Tohle IA VHJ dělá kromě DKW
BMW a NSU, KDF i MG.
Za dvě LP KTO DKW mám na GO,
Když dostanu na ČVUT syna Kelblové.

Kelblová z OPBH mistrovi ČSAO
Dá do bytu PVC a teplou H2O.
Vystavené na LVT PVC však přiveze
Skladníkovi DKP šofér V3S.

Všechno dopadne OK za lístky na FOK,
šofér ČSAD má o Schumanna zájem.
Mistr od ČSAO známou má na PKO,
Její bratr v OÚNZ dělá sestřičku.

V OÚNZ na WC mistr chytil TBC,
Musí na RTG, EKG a EEG.
Spojení ČSAO-ČVUT-OPBH-
-ČSAD-FOK přerušilo se.

RNDr. CSc. z ČVUT dá DKW
SPZ ABT 25-50 do šrotu.
Z ČSSR do MLR z ČVUT RNDr.
Musí chudák s ČSAD nebo s ČSD.

<https://www.youtube.com/watch?v=CMpzQeFKrYc>

Byrokratizace jazyka

- v době reálného socialismu pronikala do jazyka veřejné komunikace (prostřednictvím médií) řada prostředků typických pro úřednický jazyk:
- již zmiňované zkratky,
- sekundární předložky: *na základě, nehledě na, ohledně, oproti, prostřednictvím, u příležitosti, vzhledem k, v souvislosti, ve prospěch, ve věci, z důvodu, z hlediska, začátkem,*
- obliba pasiva: *Velké přínosy jsou očekávány,*
- verbonominální frazémy *provést kontrolu* ‚kontrolovat‘, *vykonávat dohled* ‚dohlížet‘,
- tendence k nominalizaci, a to prostřednictvím polovětných konstrukcí tvořených
 - verbálním substantivem *přijatá opatření vedoucí k zamezení opakování provádění nových kontrol,*
 - adjektivem odvozeným od participia *Ostatní členové kartelu tak přijali společné komuniké umožňující zvýšit těžbu i bez účasti Íránu.*

Jazyk propagandy

- v souvislosti s byrokratizací jazyka se rozvíjí jazyk komunistické propagandy a oficiálního politického diskurzu,
- v mnohém navazuje na protektorátní propagandu a je založen na klišé,
- hlavním principem bylo zneurčení významu slov, které umožňovalo jejich užívání v opačném významu:
 - *lidová demokracie* (= nedemokratický systém),
 - *socialistická zákonnost* (= zneužívání zákonů proti politickým odpůrcům),
 - *boj za mír* (= 1. eskalace mezinárodní situace na hranu jaderného konfliktu, 2. vyjádření konformity vůči režimu),
 - *demokratický centralismus* (absolutistický systém),
- lexém *lid* mohl mít ve spojení *potřeby lidu* různé denotáty v závislosti na komunikačních cílech mluvčího:
 - členové komunistické strany,
 - členové ústředního výboru strany,
 - generální tajemník.

Současná společenská pozice spisovné češtiny – mentální proměna

- po roce 1989 zahájena diskuze o společenské roli spisovné češtiny,
- součást dlouhodobé teoretické diskuze o povaze a typech jazykové regulace a jazykového plánování,
- východiskem a objektem debat je skutečnost, že je obtížné stanovit jednoznačná kritéria spisovnosti (především zdroje spisovné češtiny),
- část jazykovědců inspirovaná anglosaskou tradicí útočí na samu podstatu kodifikace a striktně ji odmítá jako „zlo“ (V. Cvrček),

Preskripce × deskripce

- Ústav pro jazyk český AV ČR, který má jako jediný pravomoc kodifikace, rozlišuje mezi kodifikací
 - *preskriptivní* (regulace jazykové praxe),
 - *deskriptivní* (popis soudobé spisovné jazykové praxe / normy),
- za jedinou preskriptivní příručku deklaruje Ústav pro jazyk český AV ČR *Pravidla českého pravopisu*,
- ostatní publikace vydává za *deskriptivní*,
- celkový současný trend tedy je
 - a. nereglementovat jazykovou praxi,
 - b. místo příkazů vydávat doporučení,
 - c. tolerovat existující dublety a vysvětlovat případné faktory ovlivňujících jejich volbu (oficiálnost, mluvenost, emocionalita apod.).

Internetová jazyková příručka I

Kodifikace a závaznost jazykových příruček

Pro objasnění míry závaznosti jazykových příruček je podstatné vysvětlit termín „kodifikace“ (výraznil P. K.). Tento pojem se používá jednak pro písemné zachycení jazykové normy v jazykových příručkách, jednak pro označení činnosti lingvistů, která k zachycení jazykové normy směřuje (např. sběr a analýza jazykových dat pro tvorbu kodifikačních příruček). Pro pochopení závaznosti kodifikačních příruček je třeba vysvětlit zejména první uvedený smysl pojmu „kodifikace“.

Příručkám popisujícím jazykovou normu je společenskou konvencí připisována jistá míra závaznosti. Podle ní rozlišujeme kodifikační příručky preskriptivní, tzn. ty, které mají ambici předepisovat jazykové veřejnosti, jak s jazykem zacházet, regulovat jeho užívání, a kodifikační příručky popisné neboli deskriptivní, tzn. ty, jejichž autoři nechtějí předepisovat, ale pouze zaznamenat soudobou spisovnou normu. Preskriptivním jazykovým příručkám je oproti příručkám deskriptivním společensky připisována vyšší míra závaznosti, a to zejména odbornou lingvistickou veřejností. Proto se termín kodifikace často užívá ve dvojím smyslu. Buď se jím míní právě jen vybraná skupina preskriptivních kodifikačních příruček (pak by bylo možno hovořit též o kodifikaci v užším smyslu), nebo se jím označují všechny práce o jazyce bez zřetele k míře jejich závaznosti (můžeme hovořit o kodifikaci v širším smyslu). Nesmíme však opomíjet fakt, že samotné zaznamenání určitého stavu má v konečném důsledku na jazyk určitý vliv, neboť uživatelé češtiny podřizují své jazykové chování oběma typům příruček, nejen kodifikaci preskriptivní. Záměr být kodifikací preskriptivní či deskriptivní bývá zpravidla vyjasněn v předmluvách nebo dosloveh ke kodifikačním příručkám, i když ne vždy je formulace záměru zcela jednoznačná.

Internetová jazyková příručka II

V současnosti jsou jedinou preskriptivní kodifikační příručkou Pravidla českého pravopisu (PČP, viz Informace o příručce Pravidla českého pravopisu). Jejich preskriptivněkodifikační chápání je dáno silnou tradicí a je též podepřeno schválením Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, které doporučuje PČP jako závaznou příručku pro výuku českého jazyka na základních školách. (Někdy se v tomto smyslu hovoří též o „úředně schválených PČP“, „úředních PČP“ apod.) Protože Česká republika nemá jazykový zákon, který by úředně rozšiřoval působnost PČP na jiné společenské komunikační sféry, zůstávají PČP ve skutečnosti v prostředí mimo školu příručkou deskriptivní, mají doporučující charakter. Jsou zde však přesto respektována, což je –□ jak již bylo uvedeno –□ dáno tradicí a všeobecným konsenzem, nikoli nařízením úředního charakteru. Na současném knižním trhu jsou dostupné příručky s názvem Pravidla českého pravopisu od různých tvůrců, nejen od autorského kolektivu Ústavu pro jazyk český AV ČR. Proto se od sebe mohou jednotlivé příručky s tímž názvem obsahově lišit. Ačkoli doložku MŠMT mají i jiné příručky obsahující v názvu spojení „pravidla českého pravopisu“, preskriptivněkodifikační platnost pro školní prostředí mají tradičně pouze PČP, jejichž autory jsou pracovníci Ústavu pro jazyk český.

Poslední preskriptivněkodifikační mluvnice (ve své době navíc jediná) je Česká mluvnice B. Havránka a A. Jedličky. Pozdější mluvnice jsou svými autory prezentovány jako deskriptivní. Další významné jazykové příručky jako *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*, *Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)*, *Nový akademický slovník cizích slov (NASCS)* atd. jejich autoři sami rovněž neoznačují jako preskriptivněkodifikační.

Internetová jazyková příručka II

Přesto zejména akademická Mluvnice češtiny (MČ) je díky své prestiži vysoce respektována a je vnímána jako preskriptivní (ač některé výklady již zastaraly). Vzhledem k tomu, že v České republice neexistuje jazykový zákon, míra závaznosti určité jazykové příručky je zde dána také prestiží autorského kolektivu, resp. jeho zaštitěním vědeckou institucí

Pro kodifikační status jazykové příručky je také podstatné, na jakou oblast jazyka se zaměřuje, protože ne vše v jazyce lze snadno kodifikovat a regulovat pravidly. Proto je třeba zdůraznit, že některé příručky se už z podstaty toho, o čem pojednávají, nemohou snadno stát preskriptivní kodifikací. Čím vyšší strukturní rovina jazyka, tím menší míra pevně vázaných systémových vztahů a složitější kombinatorika jazykových prostředků dané roviny, a tedy obtížnější uchopitelnost pro kodifikaci. Například příručky o syntaxi (Greplova–Karlíkova *Skladba češtiny a Skladba spisovné češtiny*, Šmilauerova *Novočeská skladba*), byť respektované, nejsou vnímány jako preskriptivněkodifikační.

Za velmi důležité považujeme vymezit kodifikační status *Akademické příručky českého jazyka* (APČJ, viz *Informace o knize Akademická příručka českého jazyka*): V souvislosti s předchozím výkladem lze APČJ označit za příručku deskriptivněkodifikační. Jejím cílem není předepisovat, jak jazyk užívat, ale popsat co nejpřesněji aktuální jazykovou normu a na základě tohoto popisu poskytnout doporučení a rady těm, kteří chtějí tuto normu respektovat.

Dostupné z <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=892>